

Łukasz DZIOBAK¹

STOSUNKI PAŃSTWO – KOŚCIÓŁ W LATACH 1944 – 1979

Artykuł ma na celu opisanie trudnych stosunków między rządzącymi a Kościołem katolickim w Polsce. Głównymi bohaterami tego opracowania są ludzie, którzy kierowali Kościołem po 1944 r. w kraju, członkowie najwyższych władz partyjno-rządowych oraz wydarzenia dotyczące wzajemnego oddziaływania dwóch podmiotów: państwa zarządzanego przez komunistów i Kościoła katolickiego.

1. WPROWADZENIE

Katolicyzm i Kościół rzymski odegrały ogromną rolę w historii Polski, przy czym to, co duchowe, mieszało się z tym, co narodowe, a problemy kościelne zrastały się z politycznymi. Powstanie państwa polskiego w 966 r. wiązało się z chrztem Polski, koronacja pierwszego króla w 1025 r. – z ustanowieniem arcybiskupstwa w ówczesnej stolicy, Gnieźnie². Połączenie Polski z Litwą w 1386 r. doszło do skutku poprzez chrzest Litwy, zaś unia brzeska³ z 1596 r., tworząc obrządek greckokatolicki, postawiła przed zjednoczonym państwem olbrzymie, nie zrealizowane zresztą wyzwanie przewyciężenia na ogromnych obszarach Białorusi i Ukrainy wschodniej schizmy i poddania tych terenów jurysdykcji Rzymu. Kościół katolicki odegrał w życiu narodu specjalną rolę, gdy Polska na 123 lata wymazana została z europejskich map przez rozbiory. Pod godłami katolicyzmu jednoczyła się szlachecka inteligencja, mieszczaństwo i chłopci. Arcybiskupi i biskupi sprawowali rząd dusz w myśl tradycji dawnej monarchii, gdzie rządy w czasie bezkrólewia obejmował prymas Polski, zaś szeregowi księża szli w pierwszych liniach narodowych powstań. Polski patriotyzm przez wieki nierozzerwalnie kojarzył się z katolicyzmem. Historia stosunków między władzami PRL a Kościołem rzymskokatolickim stanowi jeden z najbardziej interesujących, a zarazem istotnych fragmentów dziejów politycznych Polski Ludowej⁴. Spotkanie silnego organizacyjnie i mającego olbrzymie poparcie społeczne Kościoła z opierającym się na ideologii marksistowskiej państwem musiało doprowadzić do konfliktu, którego przebieg stał się czynnikiem określającym polski model realnego socjalizmu.

¹ Mgr Ł. Dziobak, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.

² S. Kisielewski, *Na czym polega socjalizm? Stosunki kościół–państwo w PRL*, Maximum, Poznań 1990, s. 71.

³ Unia brzeska, zawarta w 1596 r. pomiędzy Kościołami katolickim i prawosławnym na synodzie w Brześciu Litewskim, miała na celu podporządkowanie Kościoła prawosławnego jurysdykcji papieskiej na terenach Rzeczypospolitej, przy zachowaniu przez Kościół prawosławny dotychczasowego obrządku. Jednakże tylko część hierarchii Kościoła prawosławnego podporządkowała się ustaleniom unii. W efekcie Kościół prawosławny podzielił się na unitów i dyzunitów.

⁴ A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści a Kościół w Polsce (1945–1989)*, Znak, Kraków 2006, s. 5.

2. POLITYKA PAŃSTWA WOBEC KOŚCIOŁA

Tych parę słów historycznego przypomnienia potrzebne jest, aby zrozumieć, dlaczego gdy w 1945 r. na straszliwie zniszczonych przez hitlerizm obszarach Polski zaczęto tworzyć zupełnie nowe państwo pod egidą rosyjskiego marksizmu, Józef Stalin nie zdecydował się na skrajny terror wobec religii i Kościoła, tak jak choćby na zabranych Polsce ziemiach wschodnich: Podolu, Wołyniu, Wileńszczyźnie. Przywódcy rosyjscy zdawali sobie bowiem sprawę z roli Kościoła w polskim życiu i rozumieli, że bez Kościoła żadnej państwowości polskiej zbudować się nie da.

„Niepodległe, socjalistyczne państwo w bezpiecznych granicach, na wolnym od zbrojnych konfliktów kontynencie europejskim [...] to sedno polskiej racji stanu” – stwierdził Wojciech Jaruzelski w przemówieniu sejmowym 21 lipca 1983 r.⁵ Kościół rzymskokatolicki w Polsce został postawiony w obliczu wymogów tak pojmowanej racji stanu w momencie odzyskania niepodległego bytu po latach okupacji. Partia komunistyczna dążyła do zagarnięcia władzy na wszystkich szczeblach życia społecznego oraz politycznego w Polsce. Nie pominęła również dążenia do osiągnięcia znaczących wpływów w sferze duchowej, w czym przeszkodą stał się Kościół rzymskokatolicki, który w chrześcijańskim państwie odgrywał bardzo znaczącą rolę w nauczaniu i szerzeniu kultury społecznej. Władze musiały przyjąć odpowiednią strategię co do podporządkowania sobie tego organu życia społecznego, gdyż musiały liczyć się ze zdecydowanym oporem społeczeństwa katolickiego w Polsce.

2.1. Spotkanie z komunistami – lata 1944–1948

22 lipca 1944 r. założyciele Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego ogłosili swoją politykę wyznaniową. Strategia komunistów, polegająca na stopniowym opanowywaniu i przekształcaniu systemu społecznego według ideologicznych założeń, zakładała konieczność utrzymania w pierwszym okresie budowy nowego ustroju poprawnych stosunków z Kościołem. Dlatego też PKWN, jako legalna władza, zaczął prowadzić politykę wyznaniową opartą na konstytucji z 17 marca 1921 r. Taka polityka miała obowiązywać do chwili wybrania przez naród nowego sejmiku. Konstytucja marcowa gwarantowała wszystkim obywatelom „prawo wolnego wyznawania zarówno publicznie, jak i prywatnie, swej wiary” (art. 111). Artykuł 114 konstytucji był wyłącznie poświęcony Kościołowi rzymskokatolickiemu. Postanawiał on, że religia rzymskokatolicka, którą wyznawała zdecydowana większość narodu, miała zajmować w państwie „naczelne stanowisko wśród równouprawnionych wyznań”. Stosunki zaś między państwem a Kościołem regulował zawarty w 1925 r. konkordat między Stolicą Apostolską a Rzeczypospolitą Polską. Nic więc dziwnego, że już 2 sierpnia 1944 r. Katolicki Uniwersytet Lubelski uzyskał zgodę na swoją działalność. Podobnie rzecz miała się z ziemskim majątkiem kościelnym, który został wyłączony z rozpoczętej 6 września 1944 r. reformy rolnej.

Po zdobyciu władzy przez komunistów sytuacja Kościoła w Polsce znacznie się pogorszyła. Głównym powodem była wrogość ideologii komunistycznej wobec religii. Kościół stanowił zagrożenie dla systemu, ponieważ miał wpływ na wielu Polaków. Władze musiały przyjąć odpowiednią strategię, aby podporządkować sobie ten organ, ponieważ należało się spodziewać wyraźnego oporu ze strony wiernych. Powołany w czerwcu 1945 r. Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej już 12 września zerwał konkordat podpi-

⁵ K. Kąkol, *Kościół w PRL*, Książka i Wiedza, Warszawa 1985, s. 55.

sany przez II RP ze Stolicą Apostolską w 1925 r.⁶ Decyzji tej towarzyszyła propagandowa nagonka na Watykan i papieża Piusa XII, którego działalność podczas II wojny światowej poddano ostrej krytyce. Władze tłumaczyły to posunięcie działalnością ówczesnego prymasa Polski Augusta Hlonda, który z polecenia papieża przystąpił do tworzenia administracji apostolskiej w kraju. Reakcja Episkopatu Polski na anulowanie konkordatu była bardzo powściągliwa. Biskupi, którzy zebrali się w dniach 3 i 4 października 1945 r. na pierwszej w pełnym składzie powojennej konferencji Episkopatu, w wydanym komunikacie wezwali wiernych do trwania w ścisłej religijnej łączności z Ojcem Świętym i Stolicą Apostolską. Równocześnie powołali Komisję Główną Episkopatu, która otrzymała szerokie kompetencje, m.in. prawo do wypowiadania się w imieniu całego Episkopatu w sprawach związanych z władzami państwowymi. Kolejnymi posunięciami (wydanie ogólnika w sprawie ograniczenia nauki religii w szkole oraz dekretu o prawie małżeńskim z dopuszczeniem rozwodów) w latach 1945–1947 władze rozpoczęły realizację swojszcie rozumianego hasła rozdziału państwa i Kościoła⁷. 22 października 1948 r. zmarł po krótkiej chorobie prymas Polski, kard. August Hlond. Papież Pius XII następcą prymasa mianował szybko, już 12 listopada, biskupa lubelskiego Stefana Wyszyńskiego, najmłodszego członka Episkopatu⁸. Zaczynała się nowa epoka w Polsce, ale nowa także w stosunkach między Kościołem i państwem.

2.2. Okres stalinowski – lata 1949–1955

Otwarty konflikt między Kościołem a państwem zaczął się z początkiem 1949 r. Był funkcją ogólnej ewolucji systemu, który podporządkowano całościowo totalizmowi stalinowskiemu z jednym centralnym ośrodkiem w Moskwie. Przystąpiono do konfiskaty dóbr przyklasztornych, zaczęto wycyfywać religię ze szkół, zamykać szkoły wyznaniowe (zakonne) i likwidować wydziały na jedynym w Polsce katolickim uniwersytecie w Lublinie. Zmieniono również zarząd nad organizacją Caritas, która odtąd nie należała już w całości do kościoła, lecz do rządu komunistycznego. Należy również wspomnieć o Stowarzyszeniu PAX, kierowanym przez Bolesława Piaseckiego. Miało ono za zadanie podporządkować katolików „linii partii”. Stowarzyszenie odgrywało dwuznaczną rolę polityczną, z jednej strony była to organizacja podporządkowana władzy państwowej, z drugiej jednak wydawała wiele cennych pozycji literatury katolickiej. W celu usunięcia powstających napięć z inicjatywy prymasa Polski powołana została Komisja Mieszana. Pierwsze jej posiedzenia miały miejsce w lipcu 1949 r. Ze strony Kościoła brali w niej udział biskupi Zygmunt Choromański, Tadeusz Zakrzewski i Michał Klepacz, zaś ze strony rządu – minister Władysław Wolski, gen. Edward Ochab i poseł Franciszek Mazur.

14 kwietnia 1950 r. doszło do podpisania porozumienia między Kościołem a państwem. Regulowało ono szereg spraw praktycznych, prawnych, merytorycznie politycznych, a także prestiżowych. Władze państwowe zobowiązały się honorować naukę religii w szkołach, swobodę nabożeństw, pielgrzymek, procesji, wszelkich obrzędów, gwarantowały zachowanie szkół katolickich i uniwersytetu, istniejących stowarzyszeń i pism oraz złagodzenie cenzury. Episkopat natomiast zobowiązał się, iż księża przestrzegają będą poszanowania władzy państwowej, wstrzymując się od wszelkich akcji pozareligij-

⁶ J. Żaryn, *Kościół w PRL*, Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa 2004, s. 14.

⁷ J. Żaryn, *Kościół w PRL*, s. 15.

⁸ A. Micewski, *Kościół – państwo 1945–1989*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1994, s. 20.

nych (np. wystąpień przeciw niepopularnej kolektywizacji rolnictwa) i nauczać będą wiernych lojalności wobec władz i ustroju PRL⁹. Z perspektywy lat okazuje się, iż było to porozumienie bez precedensu nie tylko w skali krajowej, lecz także międzynarodowej: pierwsze porozumienie Kościoła z państwem bloku komunistycznego.

Jednak państwo rzucało tylko słowa na wiatr i bardzo wiele z tych postulatów nie zostało wprowadzonych w życie ani też zaktualizowanych, a od 1951 r. nastąpiło kolejne pogorszenie się sytuacji duchownych w Polsce. Rozpoczęły się masowe aresztowania księży i osób współpracujących z nimi. Urząd Bezpieczeństwa oskarżał zatrzymanych o szerzenie działalności antypaństwowej i szpiegostwo na rzecz innych krajów. Szczegółowym aktem w akcji ścisłego podporządkowania Kościoła władzy stał się rządowy dekret o obsadzaniu kościelnych znoszeniu przez władze państwowe wszystkich stanowisk kościelnych z dnia 9 lutego 1953 r.¹⁰ Szczytem eskalacji działań antykościelnych w 1953 r. było zmuszenie Episkopatu, a następnie reszty duchowieństwa do ślubowania na wierność PRL. Odmawiający nie mogli pełnić swoich funkcji. 8 V 1953 r. biskupi wystosowali do rządu PRL list ze słynnym sformułowaniem „Non possumus” („nie możemy”). Miał być to protest przeciwko ciągłemu łamaniu ustaleń porozumienia z 1950 r. Opisano w nim wszystkie naruszenia tego porozumienia jak usuwanie religii ze szkół, presję polityczną i organizowanie dywersji wśród księży, ciągłe żądania deklaracji przeciw Niemcom i Zachodowi, ograniczenie wydawnictw katolickich, ingerencję w sprawy wewnętrzne Kościoła. To wszystko działało na niekorzyść prymasa, narażał się on coraz bardziej władzom. Jesienią 1953 r. opinią publiczną wstrząsnął pokazowy proces biskupa kieleckiego Czesława Kaczmarka, skazanego na 12 lat więzienia¹¹. Biskup został oskarżony o szpiegostwo na rzecz „waszyngtońsko-watykańskich mocodawców”, usiłowanie obalenia ustroju PRL oraz kolaborację z Niemcami. Nie chodziło tylko o sprzeciwienie się aresztowaniu Kaczmarka; poprzez wysłany do władz państwowych protest kardynał Wyszyński wyraził, że zawsze będzie walczył o prawdę. Było to ostatnie posunięcie prymasa w stosunku do władz państwowych. W piątek 25 września 1953 r. w późnych godzinach wieczornych prymas Polski, kardynał Stefan Wyszyński, został aresztowany¹². Osadzony został w Komańczy na południowo-wschodnich kresach Polski.

2.3. Okres odwilży – lata 1956–1958

Rok 1956 był owocny w zmiany polityczne w państwie polskim. Zaczął się proces odwilży, władzę objął Władysław Gomułka. Trzeba zaznaczyć, że nastroje społeczne były w owym czasie bardzo złe. Nowe władze, aby zyskać popularność, postanowiły złagodzić represje. Poprawiły także znacznie swoje stosunki z Kościołem, ponieważ wiedziały, że pociągnie to za sobą poparcie społeczeństwa dla władzy. 28 października 1956 r. prymas Wyszyński po rokowaniach z przedstawicielami Gomułki, Zenonem Kliszką i Władysławem Bieńkowskim, od których uzyskał zapewnienie przywrócenia Kościołowi głównych praw i naprawienia krzywd, wrócił do Warszawy i objął ponownie swoje funkcje kościel-

⁹ S. Kisielewski, *op. cit.*, s. 78.

¹⁰ J. Żaryn, *Kościół w PRL*, s. 32.

¹¹ Czesław Kaczmarek (1895–1963), biskup, działacz społeczny. W 1951 r. aresztowany wraz z czterema współpracownikami kurii przez Urząd Bezpieczeństwa. Sądzony pod sfingowanymi zarzutami kolaboracji z Niemcami i próby obalenia ustroju PRL w dniach 14–22 grudnia 1953 r. Wypuszczony na wolność w grudniu 1956 r., w 1957 r. powrócił do diecezji kieleckiej, gdzie nadal był poddawany szykanom. W 1990 r. został pośmiertnie niewinny.

¹² A. Micewski, *op. cit.*, s. 32.

ne¹³. W początkach grudnia 1956 r. wydano pierwszy komunikat Komisji Wspólnej, w którym obie strony ustaliły m.in. anulowanie dekretu lutowego, zasady powrotu religii do szkół i prawo do opieki duszpasterskiej w więzieniach i szpitalach. Ponadto strona rządowa godziła się na objęcie urzędów kościelnych na ziemiach zachodnich i północnych przez biskupów tytularnych ustanowionych przez papieża w 1951 r. Wobec anulowania dekretu lutowego rząd wydał 31 grudnia 1956 r. dekret grudniowy o organizowaniu i obsadzaniu stanowisk kościelnych, regulujący znoszenie i ustanawianie granic i siedzib parafii, a także zasady przedstawiania do akceptacji władz kandydatów na ordynariuszy diecezji¹⁴. Głównym elementem oporu względem władzy było w tym czasie rozbudzanie powszechnej religijności – przede wszystkim za sprawą obchodów Wielkiej Nowenny Tysiąclecia i Milenium Chrztu Polski. Z chwilą powtórzenia ślubów jasnogórskich w maju 1957 r. obchody te weszły w decydującą fazę, angażując licznych wiernych. Obok uroczystości kościelnych rozwijały działalność stowarzyszenia i organizacje pogłębiające religijność. Władza próbowała powstrzymać rodzącą się religijność powszechną, trafnie dostrzegając, iż trwa decydujący być może spór o rząd dusz, w którym antychrześcijańska w swych podstawach filozofia „demokracji ludowej” zmierzyć się musi z polską tradycją narodową, korzeniami swymi tkwiącą w chrześcijaństwie. Władysław Gomułka ogłosił zatem obchody Tysiąclecia Państwa Polskiego jako przeciwwagę dla Milenium Chrztu. Sytuacja Kościoła po 1956 r. zmieniła się zasadniczo. Celem działania władzy stało się nie tyle dążenie do eliminacji Kościoła czy całkowitego jego podporządkowania, co raczej próba kontrolowania jego działań. Nowa ofensywa na Kościół rozpoczęła się w 1958 r., kiedy już władza czuła się pewnie i mogła zacząć rządzić silną ręką. Propaganda atakowała Kościół i religię. 31 sierpnia 1958 r. ogłoszono ograniczenie nauki religii w szkołach do jednej godziny tygodniowo, łamiąc „małe porozumienie” z 1956 r. Kres epoki odwilży w stosunkach państwo–Kościół wyznaczyły wydarzenia z 20 lipca 1958 r., kiedy nastąpił brutalny najazd na klasztor jasnogórski. Funkcjonariusze milicji i SB zajęli Instytut Prymasowski oraz aresztowali świeckich i duchownych pracowników. Z punktu widzenia Stolicy Apostolskiej wydarzenia 1958 r. stanowiły potwierdzenie tezy o pozornym charakterze „odwilży”¹⁵.

2.4. Okres gomułkowski – lata 1959–1970

Marzec 1959 r. przyniósł ataki na Kościół na III Zjeździe PZPR, a 4 kwietnia wprowadzono tak drakońskie podatki dla instytucji kościelnych, że ich zapłacenie wymagałoby w ogóle sprzedania opodatkowanych obiektów¹⁶. Władze utrudniały także budowę kościołów, aby zniechęcić społeczeństwo do praktyk religijnych, zwłaszcza na nowych osiedlach, gdzie budowli sakralnych nie było. Napięcie na tym tle osiągnęło punkt krytyczny 27 kwietnia 1960 r., gdy doszło do rozruchów w Nowej Hucie z powodu cofnięcia przez lokalne władze zezwolenia na budowę kościoła i próby usunięcia krzyża z miejsca przewidzianego na tę świątynię. We wrześniu 1960 r. biskupi stwierdzili dalsze rugowanie religii ze szkół – nauczano jej już tylko w co czwartej szkole. Radosnym faktem była natomiast ogłoszona 20 grudnia 1963 r. zgoda rządu na nominację biskupa Karola Wojtyły na arcybiskupa krakowskiego. Rząd odrzucił wielu wcześniej wysuwanych kandyda-

¹³ A. Micewski, *op. cit.*, s. 39.

¹⁴ J. Żaryn, *Kościół w PRL*, s. 57.

¹⁵ J. Żaryn J., *Kościół w Polsce w latach przełomu (1953–1958)*, Neriton, Warszawa 2000, s. 33.

¹⁶ A. Micewski, *op. cit.*, s. 43.

tów, natomiast Wojtyłę uznał za człowieka kultury, a nie polityki. Na najcięższą próbę stosunki państwo–Kościół zostały wystawione w 1965 r. w związku z wydaniem przez polski episkopat orędzia adresowanego do biskupów niemieckich. W „Orędziu biskupów polskich do ich niemieckich Braci w Chrystusie” hierarchowie kościoła katolickiego w Polsce zapraszali niemieckich chrześcijan do wzięcia udziału w przypadających na rok 1966 obchodach Tysiąclecia Chrztu Polski. Dokument ten zawierał sformułowanie: „udzielamy przebaczenia i prosimy o przebaczenie”¹⁷, z którym oficjalna propaganda nie mogła się w żadnej mierze pogodzić. Wywołało ono prawdziwą furję Gomułki, gdyż dziedzina stosunków polsko-niemieckich uważał on za zastrzeżoną dla partyjnego kierownictwa, a przede wszystkim dla niego samego. Rozpętano wówczas przeciw biskupom gigantyczną i prowokacyjną akcję, która osiągnęła swój szczyt podczas inspirowanej debaty w Sejmie, gdzie dziesiątki posłów prześcigały się w antykościelnej demagogii¹⁸.

Rok 1966 to jedna z większych konfrontacji sił Kościoła i państwa. Rząd nie zezwolił na przybycie papieża Pawła VI na obchody Tysiąclecia Chrztu Polski. Władze PRL usiłowały rywalizować w tych kwestiach z Kościołem, organizując państwowe uroczystości fikcyjnej rocznicy tysiąclecia państwa polskiego. Kościół zorganizował msze w Poznaniu, natomiast manifestacje rządowe odbyły się w Gnieźnie. Te ostatnie okazały się wielką porażką, ponieważ frekwencja była bardzo niska. Trudno się temu dziwić; manifestacja miała na celu publiczną krytykę Kościoła, a to wywołało dezaprobatę społeczeństwa. Jak się później okazało, to posunięcie pierwszego sekretarza, jak również krwawe rozruchy robotnicze w portach Bałtyku doprowadziły do odsunięcia Gomułki od władzy.

2.5. Nawiązywanie współpracy – lata 1971–1977

Objęcie władzy przez ekipę Edwarda Gierka przyniosło złagodzenie polityki wyznaniowej. Każdy nowy pierwszy sekretarz, niepewny jeszcze swojej popularności, starał się tymczasowo przypodobać Kościołowi i skorzystać z jego zakorzenienia w opinii i życiu narodu, aby wkraść się w łaski ogółu i przedstawić się jako wybawca od błędów i nieprawości okresu poprzedniego. Świadczą o tym obok złagodzenia represji takie fakty, jak spotkanie Edwarda Gierka i premiera Piotra Jaroszewicza z prymasem Stefanem Wyszyńskim czy wzmożenie kontaktów dyplomatycznych ze Stolicą Apostolską, w konsekwencji których powołano Zespół ds. Stałych Kontaktów Roboczych Rządu ze Stolicą Apostolską. Konkretnym osiągnięciem było zezwolenie przez rząd na budowę nowych kościołów, głównie w Warszawie. Doszło do tego, że energiczny biskup z Przemyśla, Ignacy Tokarczuk, wybudował w swej diecezji prawie sto kościołów potajemnie, rękami chłopów, którzy maskowali konstruowane świątynie nadając im z wierzchu charakter budynków gospodarczych¹⁹. Duże znaczenie dla Kościoła miała ratyfikacja przez Bundestag układu RFN–PRL z grudnia 1970 r., w wyniku której papież Paweł VI zatwierdził w czerwcu 1972 r. nową organizację kościelną na Ziemiach Zachodnich i Północnych. Urzędujący w stolicach tych jednostek administracyjnych biskupi stali się pełnoprawnymi ordynariuszami. Bulla stanowiła ostateczne potwierdzenie praw polskich do tych ziem ze strony Stolicy Apostolskiej. Połowa lat siedemdziesiątych obfitowała w kolejne wystąpienia Episkopatu,

¹⁷ *Orędzie biskupów polskich do ich niemieckich braci w Chrystusowym urzędzie pasterskim*, 18 XI 1965 r. [w:] P. Raina, t. 2. s. 362.

¹⁸ Kisielewski S., *Na czym polega socjalizm? Stosunki kościół–państwo w PRL*, Oficyna Wydawnicza Maximum, Poznań 1990, s. 85.

¹⁹ S. Kisielewski, *op. cit.*, s. 87.

który wyraźnie starał się wykorzystać osłabienie nacisku władz dla własnego wzmocnienia. Znacząca była rola Episkopatu w ograniczeniu projektowanych zmian w konstytucji. Sprzeciwiał się zwłaszcza zapisom o przewodniej roli partii i sojuszu z ZSRS. Na VII Zjeździe PZPR, chcąc uniknąć protestów, podjęto decyzję o okrojeniu zmian – m.in. wycofano się z propozycji zmiany nazwy państwa na Polska Rzeczpospolita Socjalistyczna czy wprowadzenia zapisu o lojalności katolików wobec socjalistycznego ustroju. Począwszy od 1976 r. w państwie narastał kryzys gospodarczy, którego kulminacją były wydarzenia w Radomiu, Ursusie i Płocku²⁰. Zapowiedź podwyżek cen na podstawowe artykuły spożywcze spowodowała lawinę protestów i utworzenie w ciągu kolejnych lat co najmniej kilku środowisk opiniotwórczych niekontrolowanych przez władzę. Wobec wydarzeń roku 1976 Episkopat przyjął – jak przy poprzednich przełomach politycznych – postawę stonowaną. Zwracał się do protestujących z apelem o spokój, od władz zaś domagał się złagodzenia represji względem społeczeństwa. W konsekwencji represji, jakie spadły na strajkujących, Episkopat starał się wpływać na władzę, by przywróciła do pracy osoby zwolnione w następstwie protestów, jak również ogłosiła amnestię dla skazanych. 1 grudnia 1977 r. w wyniku starań prymasa doszło do spotkania Edwarda Gierka z papieżem Pawłem VI. Kardynał Wyszyński był zdania, iż ocieplenie stosunków pomiędzy Stolicą Apostolską a rządem PRL wpłynie pozytywnie na sferę stosunków państwo–Kościół i pozycję Kościoła w Polsce.

2.6. Okres współpracy i mediacji – od 1978 r.

Nowym impulsem zachodzących w Polsce zmian stała się wiadomość o wyborze 16 października 1978 r. na stolicę Piotrową kard. Karola Wojtyły, metropolity krakowskiego²¹. Władze były z tego powodu także zadowolone, ponieważ polepszyły się nastroje społeczne w Polsce, nastąpił masowy wybuch entuzjazmu. W propagandzie sugerowano wręcz, iż wybór ten jest rezultatem rozwoju socjalizmu w Polsce. 22 października 1978 r. odbyła się uroczysta inauguracja pontyfikatu Jana Pawła II. Komuniści musieli też podjąć negocjacje na temat pierwszej pielgrzymki papieża do Polski. Nie chciano zgodzić się na 8 maja 1978 r., kiedy w Krakowie od dawna organizowano uroczyste obchody męczeńskiej śmierci św. Stanisława, patrona Polski. Władze ostatecznie przystały na czerwiec 1979 r. Pielgrzymka rozpoczęła się w Warszawie. Od pierwszego dnia papieskiej wizyty państwo zupełnie się odmieniło. Władze jakby przestały istnieć. Odpowiedzialność za porządek skutecznie przejęła od milicji ochotnicza kościelna straż porządkowa. Migrujące tłumy dzięki organizacji społecznej miały co jeść i gdzie spać. Pierwszego dnia na mszy papieskiej w stolicy było 300 tysięcy wiernych. Z każdą chwilą liczba, a także nastroje ludzi (nowy sposób okazywania aplauzu: okłaski i okrzyki podczas mszy i kazań) rosły. Masy młodzieży entuzjastycznie reagujące na słowa papieża wykazały porażkę indoktrynacji władzy. Kościół wykroczył poza mury świątyni i poza ścisłe ramy konfesji; Polacy mogli wreszcie zobaczyć się, policzyć, poczuć zjednoczeni i mocni. Dla władz manifestacje papieskie były przede wszystkim próbą generalną czekających je masowych demonstracji²².

²⁰ J. Żaryn, *Kościół w PRL*, s. 114.

²¹ *Ibidem*, s. 114.

²² Z. Zieliński, *Kościół w Polsce 1944–2002*, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2003, s. 281.

3. PODSUMOWANIE

Całkowitą odmianę narodu polskiego przyniosły jednak dopiero słowa papieża – wydaje się, że zlekceważone przez władzę – wypowiedziane na mszy świętej w Warszawie: „Wołam ja, syn polskiej ziemi, a zarazem ja, Jan Paweł II, papież, wołam z wami wszystkimi: „Niech zstąpi Duch Twój! Niech zstąpi Duch Twój! I odmieni oblicze ziemi. Tej ziemi!”. Słowa te, tak jak sama wizyta papieża w Polsce, przyspieszyły wolnościowy zryw, który nastąpił podczas strajków lipcowo-sierpniowych 1980 r. Demokratyzacja i normalizacja życia publicznego nadchodziła szybkimi krokami. Kościół katolicki w Polsce musiał 45 lat działać i utrzymywać się w niszczącej maszynie komunizmu. Nie stał się częścią tej maszyny, zachował jedność i strukturę materialną, przechował zrąb moralny narodu²³.

LITERATURA

I. Opracowania:

- [1] Anusz, A.; Anusz, A., *Samotnie wśród wiernych. Kościół wobec przemian politycznych w Polsce (1944–1994)*, Warszawa 1994
- [2] Dudek, A.; Gryz, R., *Komuniści a Kościół w Polsce (1945–1989)*, Kraków 2006
- [3] Kąkol, K., *Kościół w PRL*, Warszawa 1985
- [4] Kisielewski, S., *Na czym polega socjalizm? Stosunki Kościół–państwo w PRL*, Poznań 1990
- [5] Micewski, A., *Kościół–państwo 1945–1989*, Warszawa 1994
- [6] Raina, P., *Kardynał Wyszyński*, Warszawa 1999
- [7] Zieliński, Z., *Kościół w Polsce 1944–2002*, Radom 2003
- [8] Żaryn, J., *Kościół a władza w Polsce (1945–1950)*, Warszawa 1997
- [9] Żaryn, J., *Kościół w Polsce w latach przełomu (1953–1958)*, Warszawa 2000
- [10] Żaryn, J., *Kościół w PRL*, Warszawa 2004

THE CHURCH - THE STATE RELATIONS 1944 – 1979

The article: „The Church - The State Relations 1944-1979” aims at presenting the difficult relations between the ruling Establishment and the Catholic church in Poland. The main characters of the monograph are the leaders of the Church after 1944, the top members of the Party-Government ruling group and the events resulting from the interaction between the communist ruled state and the Catholic Church.

²³ A. Anusz, A. Anusz, *Samotnie wśród wiernych. Kościół wobec przemian politycznych w Polsce (1944–1994)*, Alfa, Warszawa 1994, s. 15.